Későromantikáról és premodernről posztmodern horizontból

KUSPER JUDIT: *„ELTÖRT A KIS TÜKÖR" – SZUBJEKTUM, NYELV, EMLÉKEZET VAJDA JÁNOS, CZÓBEL MINKA ÉS KOSZTOLÁNYI DEZSŐ MŰVEIBEN*

Kusper Judit számára nem csupán a későromantikától a „modern" irányába mozduló folyamatnak Vajda, Czóbel Minka és Kosztolányi adott műveivel való dokumentálása jelent igényes feladatot, hanem annak eldöntése is, hogy vizsgálódásai során mely (a 20. század utolsó harmadában kurrens) irodalomtudományi, módszertani iskolákat vonjon be vizsgálódási körébe. Ezzel azt a kockázatot is vállalva, hogy a recepcióesztétikától a dekonstrukcióig olyan szemléletet és kategóriákat juttat szóhoz, melyek – a dolog természeténél fogva – hamar veszíthettek érvényességükből. Készséggel elismerhető ugyanakkor, hogy a téma folytán bizonyos terminusok (pl. a kánon) valóban mellőzhetetlennek mutatkozhatnak.

Egy másik (az irodalomtudományi pályán indokolt reményekkel induló számára ha nem is eldöntő, de felmerülő) választás az egyetemi, a tudományos alapokat nyújtó „iskolá"-hoz fűződő viszony. Debreceni (vagy Barta-) iskoláról szokás volt beszélni az 1960–70-es években. Ide volt sorolható nemcsak Bán Imre és Julow Viktor, hanem az ún. középnemzedék: Kovács Kálmán, Kiss Ferenc, Bata Imre, Juhász Béla, de még az utánuk jövők is (Fülöp László, Görömbei András), a téma szempontjából közvetlen inspirációt jelentő S. Varga Pál (s valamilyen mértékben e sorok írója is). Szemléletben, módszertanban, sőt kategóriahasználatban is meglehetősen eltérő tájékozódási pontok ezek, közös jellemzőjük legfeljebb a spekulatív rendszerektől

való idegenkedés, a működpontúság, a sokféle értékfogékonyság, s bizonyos hagyománytisztelet. (Ez jelenthetett személyes kapcsolódást is, hiszen Barta János nemcsak az őt Baumgarten-díjra méltató Babitshoz kötődött, hanem Horváth Jánoshoz is, aki meg Gyulai tanítványa volt a pesti egyetemen.)

Vajda Jánost gyakran sorolták a modernség, illetve a *Nyugat* előzményei közé. Kusper Judit nagy romantikus látomása, *A kárhozat helyén* kapcsán beszélhet a kozmikussá növesztett apokalipszis profán szintre szállításáról, a lírai én világméretű tragédiájának dekonstruálásáról (amit korábban egyszerű stílustörésnek, művészi hibának néztek). Az *Alfréd regénye* (hasonló módon) apokaliptikus víziót „fullaszt" groteszkbe, amit „mindenható" irónia bont le, a premodern irányába mozdítva el a megszólalásmódot. Ennek alapján lehetett úgy vélekedni (s vélekedtek is így többen), hogy a modern szubjektum az, ami Vajdánál manifesztálódik (akár romantikus túlfeszítettséggel, akár azt kérdésessé tevő ironikus lebontással). Csakhogy sem egyik, sem másik módon nem talált követőkre a *Nyugat* nagy nemzedéke képviselőinél, legfeljebb annyiban, hogy a népnemzeti és empirikus költői éntől egyaránt messzire jutnak.

A Czóbel Minkáról szóló rész elején Kusper Judit tisztázza, hogy őnála a szubjektum megszólaltatásának mikéntjét vizsgálja, amihez részben a hermeneutika, részben a dekonstrukció felől közelít, majd segítségül hívja a pszichoanalitikus és a feminista tudományosság elveit is. (108.) Hibátlan célkitűzés, legfeljebb az tehetné még meggyőzőbbé, ha a Czóbel Minka-művek olvasása során szembetűnő művészi megoldatlanságok sorában mutatna rá a kortársakra s az utódokra gyakorolt redukált hatás okaira. Szembetűnő ez, ha például az Arany–Gyulai-körhöz csatlakozó Vargha Gyula fogadtatásával vetjük össze. Ugyanis ő is jól ismerte a francia parnasszista, szimbolista lírát, őtőle is távol állt a millennium öntelt és derűs bizonyosságának laposssága, miközben stiláris és verselési tekintetben hibátlanabb (és vonzóbb) volt Czóbel Minkánál. Igaz, őnála a kartéziánus hagyomány önazonos szubjektuma nem „szóródik" (mint ahogy Adynál sem), s a tradicionális lírai alany helyére nem nyomulnak tárgyi alakvariációk. (Mint ahogy Adynál sem.) Mondható tehát, hogy a Mallarmé-féle fordulathoz (a szubjektum kép- és asszociációjátékaihoz) Czóbel került közelebb, s éppen e páratlanul jelentős „elmozdulása" nehezíti elfogadását oly hosszan. Huszadik századi, jócskán megkésett „ébresztése" idején ez a „zavar" csak mérsékelten mutatkozik a 70-es, 80-as évek lírai alakulásának Weöres utáni horizontján.

Czóbel Minkának ezt az egyediségét akár világosabban (netán iskolásabb módon) is szóvá lehetne tenni, hiszen (nagyon indokoltan) idézi is Kusper Judit Bori Imrének *A magyar irodalom modern irányai* című könyvét: „ha Czóbel Minka verseiben nem találnánk egyetlen jelképet sem, akkor is mindenekfelett szimbolista költőnek kellene neveznünk". Ez a magyar olvasó számára azért talányos kissé, mert Ady miatt elsősorban nagy hatású, szuggesztív szimbólumokkal (az ős Kaján, a vár fehér asszonya, héja-nász az avaron) benépesített szimbólumrendszert hordozó költői világot tekintünk szimbolistának, akaratlanul is elfeledkezve arról, hogy a „franciák" nem ebben az értelemben voltak szimbolisták. Verlaine például úgy lett iskolateremtő szimbolista, hogy muzikalitását vélték szimbolistának, s Baudelaire-nek (*Utazás Cythére szigetére*) és Rimbaud-nak (*A részeg hajó*) is csak egy-két olyan verse van, mely Ady szimbólumaira emlékeztet. Mallarmé pedig a jelentés, a kép- és hangvilág összjátékával jut el az avantgárd küszöbére. (A valóságban azonban a teljes elhallgatáshoz.)

Czóbel Minka esetében (a sajnálatos „sutaság"-okon túl) az ő páratlan újszerűséggel „szétszórt" énje a *Nyugat* számára sem mutatkozott kellő művészi erővel párosulni. (A szerzőnk által is idézett *Ki volt?* mutathatja ezt talán leghívebben: „Hiszen én jártam itt – / Ide be van nyomva, / De már nem ismerek / A saját nyomomra.") A nem egységes szubjektum grammatikai szintjeinek végigkövetése az alany olyan „szétterülés"-éhez vezet nála, mely átlagolvasói szinten (akár a franciáknál Mallarmé esetében az alany eltűnése) művészi értékként nem feltétlenül érvényesül. Némileg más a helyzet Czóbel Minka prózai műveinek esetében. A *Pókhálók*ban a pók, a pókhálók hagyományos képzettársításai nem rekeszthetők ki az összhatásból, sőt a pókháló olyan ősi kép, mely szervesen épül rá a folklórra, s akár a keleti filozófiákkal is összefüggésbe hozható.

Nem véletlen, hogy S. Varga Pál *A gondviseléshittől a vitalizmusig* című költészettörténeti monográfiájának *A szimbolizmus közelében* című fejezetében Komjáthy Jenő mellett Czóbel Minkát tartja legtöbbre, akinek „költészete a szecesszió és a szimbolizmus vonzáskörzetében" mozog, az irodalomtörténet pedig rögzíti, hogy kulcsszerepe van az 1890-es évtized magyar lírájában, amennyiben a népnemzeti lírától a modernségig a korszak valamennyi líratörténeti stációját megjárta, s valamennyi nyomot hagyott költészetén. S. Varga Pál meghatározását ezért érdemes ide emelnünk: a népnemzeti lírától induló Czóbel Minkát elbizonytalanítja annak népboldogító moralizmusa. A lehetséges világhorizontok ennélfogva mind bizonytalanok, elmosódottak lesznek, egyikre sem bízhatja rá magát a költőnő mint valóságosra. Ezért tűnik fel költészetében az érzéki valóság oly gyakran álomként, a Semmi pedig valóságként, s ezért fordul végül a buddhizmushoz. (S. Varga Pál említett könyvének 235. és 238. lapját idéztük.)

Könyvének záró fejezetében Kusper Judit Kosztolányi *A szegény kisgyermek panaszai* című 1910-es kötetében a „klasszikus" megközelítését érzékeli. A saját nyelvébe (és kultúrájába) zárt „kisgyermek" hangjához egyszerre több arc is társulhat. A felnőttek is gyermekké válnak az ő játékában, ami a lefokozás retorikai fogásaiban ölt testet. Ha pedig a szubjektum Kosztolányi esetében egy soha teljesen meg nem haladott kisgyermek panaszában szólal meg, akkor az érzékeléshez, az érzetekhez kapcsolódó mivoltánál fogva eleve magához köti az impresszionizmus ihletését: „A látás gesztusán keresztül a múlt mint kép elevenedik meg." (187.) Nyilvánvaló, persze (tehetjük hozzá), hogy ennek a szerepnek, magatartásnak a vállalása csak egyéniségének bizonyos rétegeit mozgósíthatja. Ha pedig valakinek az emocionális élete serdülő kora előtt kifejlődik, sőt lezárul, esélye van arra, hogy minden élménye szenzuális szinten rögződik, „a jövendőt színes tintákban álmodja meg". (Itt, s a továbbiakban Barta Jánosnak 1938 őszén született, de – mivel Babits kitért teljes terjedelemben való közlése elől – csak 1940-ben, majd 1976-os *Klasszikusok nyomában* című kötetében újra megjelent *Vázlat Kosztolányi arcképéhez* című szövegét idézzük.) Ez a „gyermekes" affektivitás állandóan érzés és érzékelés határán „lebeg", s ez a naiv beleérzés valami kezdetleges részvétfélét fejleszt ki benne, mellyel bele tud olvadni a tárgyak, személyek világába, s ez a „vitális-szenzuális affektivitás" a beleélő részvét szenzuális képzeletével dúsul. (Barta a filozófiából Mach-hal állítja ezt párhuzamba, aki a világképet szubsztanciális mag nélküli érzetek vékony rétegére, voltaképpen a vitális vegetatív létezésre redukálta.) Kusper Judit akár ezt a koncep-

ciót is érvényesíthette volna, a szétszórt (vagy redukált) szubjektum ismeretelméleti párhuzamát több ponton is gyümölcsöztetve. Készséggel elismerjük ugyanakkor, hogy a valamikori befogadási perspektíva rekonstruálásának nehézségei folytán a mából meglehetősen kockázatos lenne a Vajda–Czóbel–Kosztolányi-féle költői megoldások mentalitástörténeti hátteréről szólni.

Ha ehhez hozzávesszük azt, hogy Czóbel Minka kapcsán Kusper Juditnak a feminizmus bizonyos kérdéseivel is számolnia kellett, akkor nyilvánvaló, hogy könyvével páratlanul bonyolult és sokjelentésű stílustörténeti, mentalitástörténeti témát közelít meg kivételes adatgazdagsággal és sok irodalomtörténeti tanulsággal, miközben nemcsak az elmúlt évtizedek irodalomtudományi iskoláinak, de közelebbi tudományos „műhely"-ének viszonylatrendszerét is szem előtt lehetett tartania. Mindez összefoglalható egy „posztmodern horizontú befogadás" címszava alatt ez esetben, hiszen Mallarmé líratörténeti fordulatától a „debreceni műhelyig" annyiféle szempont és indítás van Kusper Judit látókörébe vonva, hogy még a magát „vájtfülű"-nek képzelő olvasó is folyton újraolvasásra kényszerül. Márpedig, ha igazat adunk Toldy Ferencnek, aki szerint a nemzeti kánon nem irodalmi szabályokon nyugszik, hanem egy nemzeti kultúra önmagával történő reflexív azonosulásán, akkor Czóbel Minka vagy *A szegény kisgyermek panaszai* történeti helyének (és érdemének) újraértelmezése nem más, mint a magyar irodalomfejlődés értékgyarapító bővítéséhez való hozzájárulás. Kusper Judit könyve nyomán tehát nemcsak másként és értékgyarapodással látjuk a posztromantika és a premodern bizonyos területeit, hanem egy új módon dokumentált kapcsolódással a Weöres Sándor-i fordulatot is. Mindeközben konstatáljuk azt is (mert messze tekintő konklúzióktól magunk is őrizkedünk!), hogy egy látszólag stílustörténeti oknyomozás aktuális dilemmák (a szubjektumelmélettől a feminizmusig) megoldásához is hozzásegíthet, amennyiben azt bizonyítja, hogy irodalmi problémák tisztázása világunk (sőt önmagunk!) megismeréséhez juttathat el. (*Debreceni Egyetemi Kiadó*)

IMRE LÁSZLÓ